

451 p. m

MAGYAR PHILOSOPHIAI SZEMLE.

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK

BOKOR JÓZSEF és Dr. BUDAY JÓZSEF.

V. ÉVFOLYAM.

I. FÜZET.

1886. FEBRUÁR.

Megismeritek az igazságot, és az igazság
szabadokká téssen titeket.

János VIII. 32.

Szerkesztő- és kiadóhivatal Budapesten, II. ker. áll. reáliskola.

Előfizetési díj egy évre 5 frt.

A „Magyar Philosophiai Szemlét” a Magyar Tudom. Akadémia támogatja
ugyan, de a lap irányáért és tartalmáért csakis a szerkesztőség felelős.

BUDAPEST, 1886.

NYOMATOTT A MAGYAR KIR. EGYETEMI KÖNYVNYOMDÁBAN.

TARTALOM.

1. A philosophiai propaedeutika ügye középiskoláinkban I. <i>Dr. Buday Józseftől</i>	1
2. Egy kis philosophiai nyelvörösködés <i>Dr. Maczki Valértől</i>	18
3. A társadalom befolyása az államra I. <i>Bokor Józseftől</i>	33

ÉRTESÍTŐ.

I. Könyvismertetés: I. <i>Isenkrahe C. Ph. Idealismus oder Realismus.</i> Leipzig, 1883. <i>Böhm Károlytól.</i> <i>Dr. Sentz Alajos:</i> A nemtudatos a magyar nyelvben. Az Üng. Revue 1885. X. füzetében, <i>Kun Páltól.</i> <i>Barabás Ábel:</i> Az újkori philosophia keletkezése. Kolozsvár 1884. <i>Bokor Józseftől.</i> <i>Dr. Pauer Imre:</i> Phantasia, Pozsony 1885. <i>Bokor Józseftől.</i> <i>Dr. Német Emerich, Dr. Cyr. Horváth und sein philosophisches System.</i> Halle, 1885. <i>Bokor Józseftől.</i> <i>Besze János,</i> Történelmi Bölcsészet vázlata. Szeged, 1385. <i>Bokor Józseftől</i>	42
II. A philosophiai folyóiratokból: <i>Mind; Revue philosophique; Vierteljahrsschrift für r. Philosophie; Philosophische Monatshefte; Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik. The Journal of Speculative Philosophy; La Filosofia delle scuole Italiane</i>	58
III. Levelezés. <i>Karéiew és Grot levelei az orosz philosophiáról.</i> <i>Dr. Nemes Imre levele</i>	73
IV. Vegyes közlemények	77

A PHILOSOPHIAI PROPAEDEUTIKA ÜGYE KÖZÉP- ISKOLÁINKBAN.

I.

Magyarországban az újabb időben hatalmas lendületet nyert közművelődési viszonyok tekintetében nem érdektelen azon kérdés fölvetése: hogy áll philosophiánk ügye a nemzet szellemi életében s hogy áll különösen a jövő nemzedék gondolkodását, művelődési irányát előkészítő középiskoláinkban; mi történik a pillanatnyi behatások fölött álló, mélyebb gondolkodáshoz szoktató, bölseleti tanítás érdekében; vajjon lehet-e reményleni a jelen közoktatási ügyeink szemléleténél, hogy a hajlam, a rokonszenv a philosophia iránt növekedni fog s vajjon eleget tesznek-e középiskoláink a mélyebben beható reflexiót igénylő bölseleti önálló gondolkodásra való hajlam előkészítésére, megteremtésére? Igen fontosnak tartjuk e kérdést, mert úgy vagyunk meggyőződve, hogy azon szellemi táplálék, melyet egy nemzet magához vesz, nagy mértékben függ azon zsiradéktól, fűszertől, melyet neki a bölselet kölcsönöz. Különösen fontos e kérdés napjainkban, midőn gondolkodni nem szeretünk, hanem rohamosan élünk; midőn ragadnak a napi események, melyek fölött utángondolkodás nélkül átsiklik csak a pillanatnyi benyomások alatt álló értelmünk szökdécselő s a villám szeszélyes útjait követő játszi ereje; midőn a napi hírek, az életküzdelmek millió változatai csak perczre kötik le a figyelmet, hogy csakhamar ezek képeit letörüljék a képzetek más ezrei az értelem táblájáról nyom nélkül; midőn a pillanatnyi felfogás, behatás alatt való ítélkedésre szoktató napi sajtó pihenni, mélyebbre tekinteni, utángondolkodni nem engedi a naponként közlött adathalmazai- és hircarmadáiba merült s a napi lapok közleményei által majdnem teljesen absorbeált szellemi életet; midőn a hirtelen meggazdagodás, a kenyérgereset után való lázas harcban annyira sietünk, hogy nincs időnk meg-

állani, gondolkodni, közelebből figyelemre méltatni, összehasonlítani a lelki szemeink előtt, mint valami tükör előtt örületes sebességgel elvonuló, egymást fölfaló, értelmünk tárházából egymást kiszorító jelenségek, tünemények fölött támadt lenge képzeleteinket, melyek oly kevésbé hagynak nyomot lelkünkben, a mily kevésbé vésődnek be a folyam fodraiba ennek felületén tündértánczot járó hold fénysugarai. Oly körülmények között, midőn mindinkább elvé kezd válni azon fonák, ferde irány, hogy mindent a szemnek és minél kevesebbet az észnek; midőn a figyelem sugarai csak a látványos, mutatós, s az agyvelőnek sokáig nem alkalmatlankodó érdekes külsőre látszanak csak irányulni és az élet könnyelmű felfogásával, csekélybe vevésével, megvetésével, nem ritkán még könnyelműbb eldobásával hova-tovább megerősödik az irtózat minden szellemi munka iránt, mely erősebb agyműködést kíván, mely — a mindennapi jelenségek felületes, átsíkamló felfogásán, az anyagi élvezetek után való sovárgást, mohó vágyat pillanatra némileg kielégítő eszközök megragadásán, a tombolás kelyhének fenékig ürítéséből fakadt csömörlés blazirtságán, életunottságán, s a fitogtató világmegvetés, világfájdalom erkölcsi aléltságán kívül — magasabb rendű dolgokat is ismer, mik megszentelik a lelket, fölemelik a szívet, az elme-, kedély- és akaratbeli elvadulás helyett pedig elvektől irányzott, nemcsak az egyén, hanem az egész nemzetet illető, ezek igaz boldogságát, az embernek e földön található megelégedését hivatják előmozdítani.

Oly időben, midőn szánandó mosolylyal, sarcastikus élezzekkel illetik a jólét s vagyon fölöslege után lelkendezve futó tömeg emberei a magasztos eszmék és szilárd erkölcsi elvek férfait; midőn már a gyermek ereiben pezsgő vért s agytömegeiben mozgó gondolatot megmétélyezi a lelket, istent s vele együtt mindent, mi magasztos, tagadó — gyakorlatilag iszonyú rombolásban mutatkozó anyagias s theoretice materialismusnak nevezett felfogás; — ily korban, az ijesztő mérvet öltött elszomorító jelenségek e tömkelegében nem veheti tőlünk rossz néven senki, ha nagyon fontosnak találjuk hazánk jövő nemzedékének boldogulása, műveltségének iránya szempontjából, továbbá a történelmében, tradícióiban, szokásaiban, erkölcsi és vallási életében, műemlékeiben nyilatkozó, de már-már elesenevészni készülő érzés- s gondolkozásmódjához való hűség, ragaszkodás érdekében fölvetjük a kérdést, vajlon mi történik azon tudomány érdekében, mely nem annyira tantételei, mint

inkább a lényegében rejlő, a vele foglalkozót sarkaló, bensőleg kényszerítő, hajtó erejénél fogva hivatva van arra, hogy a külsőségeken kalandozó és a villamos fénybe uszó gazdagság tündöklő pompáitól elfáradt szemet, a megrendült, elbűvölt lelket, a zakatoló gépek zajától elkábult értelmet a lélek belsejére, saját önünk tudatos átvizsgálására, az egész életet s annak minden tettét átható, kormányozó világnézetre, szilárd, megoszlopzott elvekre vezesse az egyest úgy, mint az egyesek sokaságát, a családot és nemzetet s mely az elszigetelten működő egyes tudományszakok ismerettényeinek miriádjaira Pharusként fényt vet; mely az ismeretadatok szertelen halmaza által az elmét elerőtleníteni s elnyomni nem engedi, hanem tájékozási pontokat tűz ki a szellem birodalmában, hogy a lélek működése közben e jelzésekre ügyelve célhoz jusson, el ne tévedjen mint a zsákmányával megrakott, azt nagy megerőltetéssel czipelő, tapogatózva botorkáló, lépten-nyomon akadályba ütköző hangya és hogy az emberi élet vándorútjain ne legyen hasonló a szárnyaszegett, vergődő, hánykodó madárhoz. Joggal feltehetjük és a Magyar Philosophiai Szemlének kötelessége is fölhozni azon kérdést, vajjon a nemzet társadalmi műveltségének alapját, irányozóját és tetőzetét képező philosopháló szellem ápolása, beható tenyésztése és a bölcselő elme kiműveltetése érdekében mi történik hazánkban, de különösen 106 nyolczosztályú középiskolánkban, honnan nemzetünk sorsának, szellemi életének évenként ezrekre menő jövőntézői kerülnek ki, magokkal hozván az iskolában szerzett s fogékony ifju kedélyükben kitörülhetlenül bevésődött tanokat s egyesre éppen úgy, mint az egész nemzetre félszázadon keresztül, sőt továbbra is végzetessé válható irányokat.

Mi nagy súlyt fektetünk a bölcséleti tantárgyaknak behatóbb s általánosabb ápolására. E törekvésünk jogos voltának igazolására legyen szabad az 1883. XXX. törvényzikknek a középiskolák feladatát meghatározó ezen szavaira hivatkoznunk: a középiskola az ifjúságot „magasabb általános műveltséghez juttassa és a felsőbb tudományos képzésre előkészítse“. E feladat — a magasabb műveltség, a mi magával hozza a felsőbb tudományos képzésre való előkészítést — teljesen lehetetlen a magasabb műveltség ismertető jelei: az alapos, egységes világnézet nélkül, a mi ismét másként meg nem szereshető, csak az által, hogy a bölcsélet alapkérdéseit ismerjük és alapigazságait megértjük. Bölcsélet nélkül oktatásunk csupa részleteket nyújtana és a részletek felett ellejtené, hogy az azoknak értelme csak az átfogóeszmében található. Igen

helyesen mondja egyik bölcselnk, hogy nem élünk többé azon korban, melyet *Compte âge de la spécialité*-nak nevez; az emberiség szemei előtt mind világosabbá válik azon belátás, hogy egy embert, ki csak korlátolt körben játszatja lelke erejét, a ki képes egyes betűkkel, legyenek azok a természet nagy könyvének vagy egy papirdarabnak betűi, táplálni, s azon tengetni lelkét, hogy egy ilyen ember lehet igen részletes tudós és becsületes hazafi, — de korlátolt elmének marad élete fogytáig.

Bölcsélet nélkül nincs magasabb eszme, összetartó egységes kapcsolcs, lelkesítő gondolat. A philosophiai szellem az, mely átfogó pillantásával felöleli az egyes tudományok végeredményeit; mely az elszórt ismereti tagokat egy szép testté, egységes szervezetté összeilleszti; mely kiszedi a specialitások böngészéséből nyert adatokból az életet vezérlő elveket; mely kijelöli az eszmék folyamlásának útját; mely egy nemzet észjárásának, gondolkodásmódjának igazi műhelye, a nemzeti geniusznak tűzhelye és épen azért a nemzeti művelődésnek zászlóvivője, mely zászlóra a többek között — az *utilisatio* hideg tanának apostolaival szemben — annak is felírva kell lennie, hogy „nemcsak kenyérrel él az ember“.

Középiskoláink oktatási tényezői között nem ismerünk eszközt, mely az ifjú nemzedék értelmi és erkölcsi fejlődésére jobban hatna, mint a bölcselei szellem fölköltése, mely nemcsak önálló gondolkodásra sarkalja a növendéket, nemcsak visszavezeti a külsőségekben eltévedt lelket önmagához és azt az önmagába való merülésre szoktatja: hanem fenkölt érzésekre is oktatja és a felvilágosodás sugarait az erkölcsi életláthatárába be viszi, hogy ott termékenyítsenek és mit egy bölcselelő szellemű tanárról, idősb Szász Károlyról, mond Kemény Zsigmond remek emlékbeszédében, ugyanazt mondhatjuk magáról a bölcselelő szellem hatásáról is a növendékekre. Ez az, mely hirdeti az emberméltóságot, hirdeti a büszkeséget az aljassal, a hódolatot a kiválóval, az alázatosságot a fölöttünk uralkodó erkölcsi renddel szemben. Mely megvetést csepegtet a benyomásokra oly kész kedélyekbe, az önzés azon silány aphorismái iránt, melyek az erényt értéktelenítik, hogy a kényelmes bűnöket keresettekké tegyék, s melyek a hanyatlás korszakaiban mindig a megélhetés arany szabályainak tekintetnek. Mely megtanítja az ifjút arra, hogy vannak láthatatlan és becslés alá nem tartozó szellemi kincsek, melyeket az anyag minden bőség tartalmával nem bir se

ellensúlyozni, se helyettesíteni, se feledtetni. Mely lelkükbe vési az ifjakkak, hogy az egyén közrehatva nyeri bevégeztségét, s hogy viszont minden hódítás az egyéni fejlődés terén, a közeletet szilárdítja erősíti vagy mint Horváth Cyrill philosophiája mondja, az ember egyéniségét kifejtve célját csak akkor valósítja meg teljesen, ha az egészen belül az egyetemes célját is elősegíti; az egyetemes, a haza, a nemzet célját pedig teljében nem valósíthatja meg, ha öncélját meg nem valósítja s viszont öncélját meg nem valósíthatja, ha mint organum az emberiség kifejlődésére nem hat. *)

A philosophiai szellem az, mely felkölti, megizmosítja azon tudatot, hogy az élet az Isten becses ajándéka ugyan, de van még felsőbb jó az életnél is, s minthogy van, kell lennie irányában szintén erkölcsi kötelezettségnek is, mely a választás iránt kétséget nem hágy fen. Ez költi föl a nemes önértetet legjobban az ifju nemzedékben, azon lelkesedéssel együtt a szép és nagy iránt, mely hatni és áldozni kész, mely nem akar eszköznek tekintetni, de tud elfeledkezni magáról, hogy emlékeztessék kötelmeire, s mely megmutatja, hogy nem lehet áldás a rövidlátású önzőn, ki mindig csak magára néz, s midőn vágyainak kielégítéseért küzd, s midőn kényelmet, hatást és tiszteltetést szerzett, kénytelen érezni, hogy elveszté az önbecsülést, mit a világ kincsarmadája sem képes pótolni. **)

A kellően ápoltt philosophiai szellemben fakadt elvek-, eszmékből táplálkozó műveltsége az ifjú nemzedéknek képes még az elalélt nemzetet is kórágától az egészség forrásaihoz visszavezetni. Ez elvek megtanítják az ifjút uralkodni vágyai, indulatai s jelentkező szenvedélyeinek hullámai fölött, akaraterepre szoktatják őt, megóvják a kedélyzsibbadástól, az ingadozás- és tétovázástól s ha netalán az életküzdelmeknek hullámverései már-már az örvényhez sodorják: fölkeresi régi, régi jó barátját, bölcselő szellemének eszméit, elveit s ezekhez csatolja szívének reményhorgonyait. A jó irányban kiképzett philosophiai szellemtől áthattott ifjú nem dobja el könnyelműen életét és nem lesz rabja az erkölcsi elvadulásnak.

Nem vélünk csalatkozni, ha azt állítjuk, hogy nagy őseink, kikben a jellemzilárdság incarnatiót tiszteljük, lelki erejüket azon philo-

*) Az egyéni halhatatlanság. Irta Buday József. Ujvidék, 1877. 34. l.

***) Kemény Zsigmond: Emlékbeszéd idősb Szász Károly fölött.

sophiai szellemből meríték, mit a kiválóan bölcselő classikusok philosophiai elveivel emeltek magasztossá.

Alig érthető tehát, hogy hazánkban a philosophia még mindig tudományosságunk mostoha gyermeke, s hogy a nagy közönség rideg közönnyel, hogy ne mondjuk megvetéssel viseltetik a philosophiai szellem ápolása, fejlesztése iránt. Annál inkább elszomorító e körülmény, mert a művelt nemzetek, az angolok, olaszok, francziák, nem is említvén a németeket, épen jelenleg kettőzött szorgalommal, ügybuzgalommal igyekeznek fölépíteni, jobban mondva tökélyesíteni az egyes tudománykörök kivívott végeredményének vizsgálatával, összehasonlításával, összegezésével bölcséleti irodalmukat, melytől joggal azt várják, hogy áthassa — friss légvonal gyanánt — egész művelődésüket.

Nálunk a philosophiában való jártasság alig áll egyébből, mint a túlhaladott állásponton levő, rosszul értett bölcselők egyes mondatainak idézéséből a czélból, hogy ez által a bölcselő szellemre való hajlamot élceljék. Pedig jaj egy nemzetnek, ha kiveszett belőle a komoly, mélyreható meggondolás, a tények csoportosítása fölött való elmélkedés, a tüneményeknek a mindennapi felületes vizsgálatát meghaladó, elvektől, eszméktől vezérlett gondolkodásmód vagyis a philosophiai szellem. Még sajnosabb, hogy a bölcsélet művelése hazánkban úgyszólván agyát képező Magyar Tudományos Akadémiánkon mindinkább szűkebb térre szorul; mindinkább kevesbednek a bölcséleti munkálkodás akadémiai hívei; hova-tovább gyérül azok száma, kik egykoron az Akadémiában hallaták a bölcselő szellem nyilatkozatait, s ha napjainkban az évek lefolyása alatt egy-két philosophiai felolvasás történik, — ez is félve szólamlík meg, s a magyar bölcsélet akadémiai tudósaink előtt pirulva, szégyenkezve bocsánatot látszik kérni, hogy még él.

Azon lelkes csoportnak sorsa pedig, mely nem kímélve időt fáradságot, gyakran anyagi áldozatot, időnként közzé teszi philosophiai reflexióinak eredményét értekezésekben, vagy önálló művekben — ezek sorsa hasonlít a Kazinczy korabeli írókéhoz, kik közrebocsátott magyar irodalmi műveiket — maguk olvasták.

A nagy közönség e közönye érthető, ha meggondoljuk, hogy a még mindig élvezhetlennek hitt bölcsélet nem találta meg, ugy mint költészetünk a maga Petőfijét.

S szomorúan kell bevallanunk, hogy reményeink korántsem biz-

tatók, miszerint a közeljövőben a bölceletet magyar szellemhez alkalmaszó egyén emelkedik föl tudósaink között.

A nem annyira tanaival, mint inkább a philosophiai munkálkodásra való lelkes buzdításaival a nemzet kegyeletét kiérdemlő boldog emlékezetű Horváth Cyrill rendszerének népszerűsítése, a nagy közönség által hozzáférhető alakban való továbbterjesztése s Böhm Károlynak Kant és Comte tanaiból geniálisan összeszótt rendszere nyújt némi reményt arra, hogy e két magyar bölceselő munkálkodása — ha az előbbit népszerűsítve, az utóbbi által kijelölt irány kellően ismerve, felkarolva lesz — nem fog nyomtalanul elveszni honunk szellemi életében s lendületet ad a bölceselő szellem továbbfejlődésének, — hogy mikor, ki tudja azt megmondani. Annyi bizonyos, hogy a ki honunkban a philosophiának széles utat akar törni, annak nemcsak a többi tudományok vívmányaiban jártas, europai látkörű tudósnek kell lennie, hanem ismernie kell, a magyar észjárást, érzés- és gondolkodásmódjának minden legkisebb idejét, szóval, olyannak kell lennie a bölceletet illetőleg, a milyen volt a nemzeti költészetet megteremtő Petőfi költészetünk történetében.

Sajnos körülmény jelenleg az is, hogy Horváth Cyrill halálával árvaságra jutott a budapesti tudományegyetemen a bölcelet nyilvános rendes tanáriszéke s minthgy a bölcelet ügye ez egyetemen az átmenet idejét éli — nem akarunk bővebb bírálatokba ereszkedni. E tanészék elfoglalójának minden esetre erkölcsi kötelme leend, nemcsak szóval, hanem *magyar* műveivel is előkészíteni bölceletünk ügyét, a jelenél szerencsésebb jövőjét. Egyebet a bölceletnek a budapesti egyetemen való sorsáról jelenleg nem szándékozunk mondani, de tárgyunk lényegével szorosán összefüggő körülményre ki kell terjeszkednünk vagyis meg kell említenünk a magyarországi egyetemi oktatásunknak azon jelenleg talán nem annyira, mint a közelmúltban tapasztalt nagy hiányát: hogy az egyetemi hallgatók minden másra oktattatnak, csak nem arra, hogyan és mit kell előadniok a középiskolákban. Némileg segíthetnének ezen a budapesti egyetemi oktatásokkal karöltve haladó, bár sok tekintetben a kezdetlegesség stádiumában levő seminariumok. A philosophiai propaedeutikának oktatását is működése körében kellően méltató seminárium, ha a középiskolákban több éven át gyakorlatilag működött, tapasztalatokat szerzett, a hosszú évsor gazdag tanulságainak tárházával rendelkező vagyis, ha olyan tanár vezetése alatt áll, ki nemcsak

papirról, elvben ismeri a középiskolai növendékek tanításmódját, ki, maga is megpróbálta, hogyan kell s lehet egy középiskolai növendéket a tudományba általan s így a philosophiai tudományok előcsarnokába is bevezetni; — az ily seminarium volna leginkább hivatva arra, hogy nagy lendületet adjon a philosophiai szellem ápolásának egyáltalán, de leginkább és első sorban középiskoláinkban.

Napjainkban bár sok üdvös javítás történt, de középiskoláink a jelzett irány, végzetes nyomait még mindig érzékenyen tapasztalhatják. Ennek folytán nem csoda, ha az egyetemi tanárok nincsenek vagy legalább nem valának megelégedve a középiskolákból kikerült növendékek szellemi képzettségének niveaujával; és annál kevésbbé esodálkozunk azon, hogy a középiskolai tanárok munkája nem vivja vagy vitta ki az egyetemi tanárok némelyikének elismerését, mert ezek rendesen egymás munkájával sincsenek megelégedve, mikről tanúságot tesznek az egymás előadásairól hangoztatott, hizelgőknek korántsem mondható bírálatok.

Egyetemi oktatásunk e fonák s a multban nagy mérvben tapasztalt s középiskoláink oktatásában most is érezhető irányának köszönhető, hogy p. o. az egyetem falai közül diplomával kikerült physikus s működését a középiskolákban megkezdő tanár a középiskolai physikai oktatáshoz szükséges legegyszerűbb szerek kezeléséhez igen sokszor nem értett s ez okból érthető, hogy minden új, a kísérletezéshez szükséges szer megrendelése és megérkezése után a megrendelő tanár és a szállító cég között valóságos diplomatiái levélváltás folyik, vagy jobban mondva történt a szer egyes részeinek kellő elhelyezése és az egészszel való bánásmód tekintetében. Ez az oka, hogy a biztos haladás helyett félve tapogatódzik s igen szerencsés, ha ez állapot csak egy évig tart saját lelki gyötrelmére és a tanítványok kevés hasznára.

A jelzett körülmények között mindenesetre véletlen szerencse, ha működése első évében nem veszélyezteté saját s növendékeinek életét s az intézet épületét.

A philosophiai szakmát elvégező is minden mást hozott magával, csak azt nem szerzé meg az egyetemen, a mire első sorban, mint tanárnak szüksége van, t. i. azon czéltudatos jártasságot, otthonosságot, hogy a philosophiai oktatást illetőleg mit s hogyan fog előadni, hogyan fogja fölkelteni a philosopháló szellemet az ifjú növendékekben s hogyan fogja összegezni; kapcsolatba hozni a többi tudományokkal. Ily viszo-

nyok között helyzete valóságos gyötrelem s eljárása hasonlít a járnai kezdő gyermek tapogatódzásához.

Pedig épen a philosophiai propædeutikát illetőleg kellene a tanítás módjával megismertetni a leendő tanárt s föl kellene szerelni mindazzal, a mi a tananyag terjedelmének felölelését, a tanmenetet illetőleg tétova helyett biztos haladásra képesíti, kellően otthonossá teszi a tanszékét elfoglaló fiatal tanárt, mert nem tekintve az alkalmas tankönyvek hiányát, míg a tantervhez adott „Utasítások“ a többi tantárgyat, ezek anyagát, módszerét illetőleg bő figyelemben részesítik, addig a propædeutika tananyagára vonatkozólag általános keretben mozognak, a részletekre nézve tág tért biztosítanak a tanár belátásának, egyéni felfogásának s így az egyetemből kilépő és helyét elfoglaló tanár magára, szerzett képességeire, egyetemi tanulmányaira van utalva, mik között épen a legszükségesebbek hiányzanak, vagyis azon előkészültségek, mik a középiskolai bölcséleti tananyag berendezésére, módszeres előadására vonatkoznak. A philosophiai szellem terjedése szempontjából sajnos, hogy az emberbaráti és közművelődési intézetek címén emlegettetni szokott iskolákban a philosophiai oktatás átlag hallgat. Ide vonatkozólag czél-szerűnek tartjuk idézni mult évi Szemlének e szavait: constatáljuk, miszerint az 188³/₄-ik év 2-ik felében az iparművészeti iskolában tanult 35 növendék; az orsz. mintarajztanodában és tanítóképezdében 97 növendék; a festészeti mesteriskolában 11 növendék; az országos zeneakadémiánál 134 növendék; az országos színészeti iskolánál 35 növendék, — tehát felsőbb szakiskoláink eme 322 növendéke rendszeres philosophiai oktatásban egyáltalán nem részesült.

E tényben az a gondolat látszik kifejezést nyerni, hogy a philosophiai gondolkodás nekik nem is való, legfőlebb az egyeseknek, a jogakadémiák és hittani intézeteket látogató papoknak, jogászoknak, tanároknak, orvosoknak, noha az még kimutatásra várna, hogy az orvosnövendékek mennyiben vesznek részt philosophiai előadásokon, valamint az is, hogy a műgyetem növendékei egyáltalán juthatnak-e ily előadások élvezetéhez, miután tanrendjük a hivatalos kimutatásban ily előadást nem ösmer.

Lássuk ezután, mik történtek középiskoláinkban a bölcséleti szellem ápolása s a philosophiai propædeutika érdekében. Nézzük milyen tért foglal el e tantárgy oktatása gymnásiumaink és reáliskoláinkban; mily terjedelmű tananyagot szab elő a vallás- és közoktatás-

ügyi magyar királyi ministeriumnak az 1879/80. tanévben kidolgozott tanterve a jelzett közoktatási kormánynak közvetlenül alárendelt és vele bármiképp szerves összeköttetésben levő gymnasiumok számára; mily eszméktől vannak áthatva ezen tantervet szabályozó, annak megvalósítását célzó, a magy. országos közoktatási tanács által kidolgozott, a vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister által, az 1880. évi 16,179. sz. a. kelt rendeletével pedig zsinórmértékül kiadott „Utasítások a gymnasiumi tanítás tervéhez“; milyen a bölcsészeti előtant illetőleg, az állami reáliskoláknak, a vallás- és közoktatásügyi magy. kir. ministernek az 1884. évi 15446. sz. a. kelt rendeletével kiadott s ez időtől kezdve életbelépett tanterve s milyen e tantervhez készült „Utasítások“-nak tervezete, melyet az országos közoktatási tanács az 1884. évben kidolgozott s mely a vallás- s közoktatásügyi ministerium részéről, még mindig megemlítésre vár? Vizsgáljuk: milyen az egyes felekezeti középiskoláknak eljárása a philosophiai előkészítő tanítását illetőleg; mily megjegyzések, fölszólalások történtek a szakemberek részéről tárgyunkat illetőleg nemcsak hazánkban, hanem a külföldön is? Annyival inkább célszerű fölvetnünk e kérdéseket, mert a reáliskolákra vonatkozó „Utasításokat“ a kormány még meg nem erősíté, tehát még mindig a javaslat stádiumában vannak, mely körülmény a hozzászólást fölslegessé nem teszi, másrészt mért értesülésünk szerint a m. kir. közoktatásügyi kormány a mostani, időszakonként megtartatni szokott methodologiai conferentiák helyébe azon célszerű újítást akarja behozni, hogy minden szak tanára a helyviszonyoknak, s különösen a tanterv kijelölte határok között mozgó egyéni felfogásnak, legjobb belátásnak megfelelő, több évre szóló s egy bizonyos mérvben az állandóság jellegével bíró, az illető tantárgy mikénti felölését, beosztását, kezelését illető módszertani tervezet kidolgozására köteleztetik és így a propædeutika előadásával megbizottak e tantárgy eddigi tanításának megbeszélése, a szerzett tapasztalatok alapján kifejtett kölcsönös eszmecsere, egy szóval a propædeutika előadási kérdésének fölvetése által saját methodologiai tervezetük kidolgozásához mindenesetre anyagot nyernek. S ha jelen értekezésünknek sikerülne a bölcsészeti előtan oktatása iránt az érdeklődést a mostaninál nagyobb fokban fölkelteni: — elértük célunkat még azon esetben is, ha az érdeklődés, a figyelem a meggyőződésünkkel ellentétes nézetek hangoztatásában nyilatkoznak is.

II.

Az 18⁷⁹/₈₀. tanévvel állami gymnasiumaink oktatásügye az ezen évtől kezdve fokozatosan életbelépett új tantervvel új korszakát kezdte meg. Az új tanterv a philosophiára vonatkozólag az 18⁷⁹/₈₀. év előtti eljárást annyiban módosítja, hogy a régi gyakorlat szerint a bölcséleti előtan a VII. és a VIII. osztályban adatott elő hetenkénti két-két órában, e tanterv szerint pedig a philosophia csak a VIII. osztályban taníttatik heti 3 órában, míg a tananyag lényegileg ugyanaz maradt, t. i. a tapasztalati lélektan s a logika elemei. Az új tanterv ugyanis a bölcséleti előtanra vonatkozólag a következőket mondja :

.Philosophiai propaedeutika.

VIII. osztály, 3 óra.

A psychologia és logika elemei.

A lelki élet önállósága. A lelki jelenségek főbb csoportjai. Az értelmi fejlődés. A logikai formák. A tudományok felosztása és a főbb módszerek.“

A tantervet illető „Utasítások“-nak ide vonatkozó része pedig a következőképen hangzik :

„Nem mint külön tanszakot, hanem mint az iskolai tanulmányok eredményének összefoglaló áttekintését veszi fel a tervezet a philosophia propaedeutikus tanítását keretébe. Az eltérő rendszerek vitatkozása mellett különben sem volna lehetséges, de czélszerű sem a philosophiai tanulmányok anyagát oly egységes, általánosan kötelező módon kiszabni, mint azt a középfokú oktatás érdeke megkívánja; kétségtelen azonfelül, hogy az uralkodó nagy rendszerek bármelyikéhez csatlakozzék is a tanítás, mindegyikök a tudományos tájékozottság magasabb fokát tételezi fel, mint a minőre a gymnasiális tantárgyak folytán emelkedhetni. A philosophia, mint a többi tantárgy a középiskola körében, kénytelen megtartani az egyetemi oktatáshoz előkészítő jellegét; célját abban fogja tehát találni, hogy a különböző szakok anyagából s tanmenetéből meríthető bölcséleti okulást mintegy rendszerezzi, és összefüggésben jobban megvilágítja. Az irodalmi tanításban, költői művek taglalásánál, a rhetorika és poetika tanításában mindenkoron szükséges a lelki jelenségeknek az emberi érzelem s indulat, értelem és akarat

nyilvánulásainak figyelembe vétele; az ily módon nyert belátást biztossítsa és egészítse ki első sorban a philosophiai propaedeutika a tanulók tapasztalati körébe eső lelki élet analysisét végezve. Nem kevésbé fontos a tudományos gondolkodásnak, a mint az iskolai tanulmányokban változatosan érvényesül, meghatározásokban, felosztásokban és bizonyításmódokban alkalmazva, általános megvilágítása, feltárva a helyes gondolkodás szigorú törvényességét és útjait, melyeket öntudatlanul a közéletben is követ, minden józan gondolkodó. Ilyeténképen a philosophia bevezető tanulmánya méltó befejezése lesz az összes iskolai tanításnak, a tanuló előtt is mintegy tudatossá téve eddigi fejlődésének menetét. Ha a logika tanítása azonfelül, a mint a tervezet előszabja, kellőkép körébe vonja a tudományok felosztásának, egymáshoz való viszonyának kérdését s legalább főbb vonásaikban megvilágítja a különböző tudományágaknak feladatuktól függő módszereit, egyúttal megadhat a középiskola növendékeinek minden szükséges útmutatást az egyetemi tanulmányok czélszerű berendezésére és felhasználására. Egy tekintetben azonban mindenesetre még pótlást igényel az iskolai oktatásnak ily berendezése. A növendék erkölcsi ítéléte, a különböző tárgyakban, különösen a történeti és irodalmi tanításban fejlődött ethikai képzetei nem kevésbé követelik a rendezés megállapító üdvös hatását, mint értelmi fejlettsége. Ezen feladata teljesítését a középiskola a hittani oktatásnak czélszerű, a többi tanulmányok haladásával megegyező módszeres berendezésétől várja; remélhetni, hogy a hittan az erkölcsös élet útjainak méltatását és megvilágítását kellő figyelemben fogja részesíteni, és hogy ennél fogva minden műveltségnek igaz alapjaival rendszeres összefüggő áttekintésben fog megismerkedhetni a tanuló ifjúság.

Az 1884. évtől életbe lépett reáliskolai tantervet Szemlénk mult évi 1. füzetében közöltük. Ugyanott közzétettük az országos közoktatási tanács szakbizottságai által javaslatként kidolgozott „Reáliskolai utasítások”-nak a philosophiai propaedeutikára vonatkozó részét is, mert e javaslatot a tantervről is fontosabb szerepre hivatott hatalmi tényezőnek, a jövő nemzedék szellemi kiművelésére, az évek hosszú során át esetleg végzetes nyomokat hagyónak tartottuk, mely megérdemli, hogy a közoktatási tanács által a kidolgozással megbízott egyéneknek kívül más szakférfiak is hozzászóljanak s belátásuk-, képzettségük- s bő tapasztalataikból merített adatok alapján előadják a végleges megerősí-

tés előtt megjegyzéseiket s földerítsék, kijavítsák a jelzett „Utasítások“-nak hiányait vagy pedig helyeslő, dicsérő hozzászólásukkal megerősítsék azokat s ez által bizalmat keltőbbekké tegyék. A reáliskolai „Utasítások“-ra vonatkozólag általán elég észrevétel, megjegyzés történt. Így p. o. föl lett hozva, hogy az „Utasítások“ készítői közül többen reáliskolákban nem tanítanak soha; hogy nem található föl bennük az egységes elv, az egészen keresztül törő egységes gondolat, hiányzik az egyöntetű eljárás s így épen azt nélkülözik az „Utasítások“, a mit a philosophiai oktatástól megkövetelnek: az egyes tudományok egymásra való vonatkozásának folytonos szemmel tartását, s ennek folytán a különböző szakemberek által kidolgozott s a particularismus jellegét magán hordó Utasítások részein nem vonul keresztül egy oly központi életerő, mely p. o. a szervezet minden legkisebb mozzanatában tevékenykedik. Elég észrevételt találunk a szakközlönyökben az Utasításoknak az egyes tudományok előadására vonatkozó részét illetőleg is, de sajnálatunkra sem helyeslő, sem gáncsoló fölszólalások az Utasításoknak tárgyukat illető részére nem történtek a sajtóban, mi vagy annak a jele, hogy a philosophiai propaedeutika tanítását kevésbé fontosnak tartják tanfőriaink s arra nem méltónak, hogy közönyükből kilépjenek; vagy pedig, hogy az Utasításokat általán s minden részében helyeslik, s így a hozzászólást fölöslegesnek tekintik.

Nem szabad azonban e helyen mellőznünk két értekezést, melyeknek egyike — „A bölcsezségi tantárgyak a középiskolákban.“ Irta: Emerichy Géza, dr. („Országos középiskolai tanáregyesületi közlöny“ 1844—85. XI. füzet.) bár közvetlenül nem foglalalkozik sem a reáliskolai, sem a lényegben megegyező gymnásiumi Utasításokkal, mégis a philosophia propaedeutika tanítását illetőleg, a tananyagra és a tanmenetre vonatkozólag érdekes nézeteket, fontos elveket ad elő; a másik pedig — „A bölcseleti előtan segéd-tanszakai a gymnasiumon“, — Vargyasi Ferencz igazgató tanártól (A brassói róm. kath. főgymnasium értesítője az 1884—85. tanévről), kiváló gonddal, nagy előszeretettel, a középiskola összes tananyagának oktatásában nagy otthonosságról, tájékozottságról tanuskodó készütséggel s a bölcseleti előtan minden tanárára nézve tanulságosan vázolja a gymnásiumi Utasítások értelmében követett tanítási módjának főbb mozzanatait és gyakorlatilag, példák segítségével igyekszik kimutatni, hogyan lehet megvalósítani a gymnásiumi Utasítások azon követelményét, mely „nem külön tanszak gya-

nánt, hanem mint az iskolai tanulmányok értelmi eredményének összefoglaló áttekintés ét kívánja szerepeltetni a philosophiai propædeutikát s mely megkívánja, „hogyan ez a különböző szakok anyagából és tanmenetéből meríthető bölcséleti okulást mintegy rendszerezze és összefüggésében jobban megvilágítsa“.

Mindkét értekezést eléggé fontosnak tartjuk tárgyunk érdekében, s a középiskolai bölcséleti oktatás mozgalmainak szempontjából arra, hogy az elsőt főbb pontjaiban, az utóbbit pedig bő kivonatban megismertessük.

Dr. Emericzy Géza értekezésének menete a következő:

1. Bölcsészeti alapigazságok megértése nélkül nincsen sem „magasabb általános műveltség“ sem „tudományos képzésre való előkészítés“. A bölcsészet ápolásának szüksége tehát a középiskolák feladatából következik.

2. A bölcsészet épen úgy összefoglaló elnevezése többrendbeli tudománynak, illetve tantárgynak, mint pl. a „nyelvtan“ vagy „természettudomány.“ A bölcsészeti tantárgyak közül a középiskolai növendékek számára azok választandók ki, melyek egyrészt kezdők által megérthetők, másrészt alapvető fontosságuknál, egységes életnézetre, helyes gondolkozásmódra, az egész jellemre való kihatásuknál fogva leginkább ajánlkoznak. E szempontokból némelyek elégségesnek tartják a görög s római classikus írók bölcsészeti műveinek tárgyalását vagy a bölcsészet fejlődésének vázlatos történetét. Azonban az ókori írók bölcselkedése nagyon lényegesen elüt a jelenkor felfogásától és modorától, a bölcsészet történetét képező elméletek s rendszerek pedig csak azok előtt érthetők s valódi értékük szerint csak azok által bírálhatók meg, a kiknek van már a bölcsészeti alapigazságokra nézve alapos és határozott meggyőződésük. A jelzett úton tehát a bölcsészet mint középiskolai tantárgy nem éri el czélját, az egységes világnézet meg-alapítását a növendékekben, s a jellemképzést.

3. Hogy valakinek tudományos képzettsége befejezett és minden tekintetben helytálló legyen, okvetlenül szükséges, hogy a logika törvényeit ismerje, mert a tudományos embernek nézetei helyességét be is kell tudni igazolni, ez pedig e formaiság oldaláról a logika törvényeinek öntudatos követésétől függ. A „magasabb általános műveltségű embernek“ a logika iránt téjékozva kell lennie. A megérthetőséget tekintve a logika már csak azért is behozható, mert hiszen a nyelvtan a közép-

iskolákban azonnal az I. évfolyamtól kezdve terjedelmesen és behatóan taníttatik, a nyelvtan pedig nem más, mint a logika törvényeinek a nyelvre való alkalmazása.

A psychologia a logikára nézve alapvető tudományul tekintendő, azonfelül pedig áttekintést nyújt egész szellemi lételiünk fölött és miután minden más tudományos ismeret a maga sajátosságában és valóságában csak az által fogható fel, ki a lélek természetét ismeri — így a psychologia ugyszólván a tudományok tudománya; tanítása, a mai az anyag szerkezetének s hatáskifejtésének kutatásával annyira elfoglalt időben, kivánatos is s tárgyalása a kezdőknek nehézséget nem okoz.

Minden tanintézetnek, melynek feladata általános műveltséget terjeszteni, végeztelje a jellemképzés. Valóban kifejlett, nevére méltó jellem pedig csak olyan egyéneknél képződik, kik teljes öntudattal azaz az erkölcsi parancsolatok és rendszerüknek ismerete alapján cselekszenek. Az erkölcsstan tehát és pedig nem a vallásfelekezeti jellegű, hanem az általános bölcsészeti ethika a középiskola elmaradhatatlan tantárgya. S mivel a bölcsészet legfőlebb a középiskolák VI., VII. és VIII. osztálybeli tanulói előtt tárgyalható és ezen osztályokban is maximum gyanánt hetenkénti 2 óra vehető igénybe: azért a természetbölcészetet, vallásbölcészetet, metaphysika, a bölcsészet története s a bölcsészeti tudomány egyéb tantárgyairól nem lehet szó, de nincs is szükség rájuk, mert nem képezik a magasabb, általános műveltség kellékeit. Így tehát a középiskolákban és pedig a VI. osztályban a psychológiát, a VII.-ben a logikát, a VIII.-ban az ethikát kell előadni. *Ha a középiskolai törvény az ethikát be nem vette — az az értekező szerint oly lényeges hiány, melynek mielőbbi utánpótlása a középiskolai tanáregyesület egyik legsürgősebben megoldandó feladatául volna tekintendő.*

5. Az elfogulatlan kezdőnek, a szemlélhetőre, megfoghatóra irányuló fiatal kedélynek határozott tények és határozott viszonyok kellenek, hogy bármely tantárgyat megszeressen és odaadással sajátjává tenni igyekezzen. Minden bölcsészeti tudománynak is van egy bizonyos tökéje az általánoson ismert és el is fogadott igazságoknak, és a kezdőknek csakis ezek valók. A vitás kérdések fejtegetése és eldöntése nem a tanárok, hanem a tudósok, — nem az iskolák, hanem az akademiák feladata.

6. Az alaptények és alapviszonyok felismertetése képezze a középiskolai bölcsészettanítás elejét; a szűkebb körű fogalomról szálljunk át

a megfelelő magasabb körűre, az egész tudomány legmagasabb fogalma pedig és az ennek nyomán eszközözlendő áttekintés és rendszerezés képezze a tanítás befejező mozzanatát.

A mi a *tanmódot*, illetőleg az *általánosabb* értelemben vett tanalakot illeti, gondoljuk meg, hogy az igazsággal, főleg a bölcsészeti igazsággal senkit megajándékozni nem lehet. E szerint a tanalak egyedül s kizárólag a *genetikus*, a *fültaláltató*, a közlendő fogalmat vagy belátást a növendék lelki szeme, a figyelem előtt keletkeztető. E tanítás legértékesebb gyümölcse : hogy megtanulnak a növendékek a tárgyak és tünemények érzéki benyomásainak korlátolt közvetlensége fölé emelkedni és sub specie aeterni tekinteni azokat; hogy megszokják a dolgok mélyebb okai után fürkésznit, hogy ébresztetik bennök az igazság szomjazása, mely Lessing szerint magánál az igazságnál is többre becsülendő, szóval, hogy megtanulnak *bölcselkedni*.

7. Az önálló s szabad gondolkodás elsajátítása mellett a tanulónak a végzett tantárgyról vagy tancsoportról egységes átnézetet kell szereznie és egyszersmind a tantárgy tartalmát képező ismereteket és ítéleteket maradandólag kell elsajátítania. A pusztá *alaki képzés* minden téren felületességre, *gondolkozás*-, ugymint jellembeli ziláltságra vezet. Erre azt követeljük, hogy a bölcsészeti tantárgyak mindenike külön is telhetőleg mindenoldalúlag és kimerítőleg tárgyalassék és hogy mind a három tantárgy, mint ilyen közt, ugy a fő-, mint a részletes igazságokat illetve összhangzat forogjon fenn.

Im ezek Emericzy Géza doctornak a középiskolai bölcsészettanításról előadott s nagyobb vonalaiban közölt értekezésének főbb pontjai, miknek még rövidebb foglalatját a következő tételek vonják össze :

1. A bölcsészeti tantárgyak tanítása közvetlenül a középiskolák feladatából következik.

2. A bölcsészet történetének vázlata nem képezhet középiskolai tantárgyat.

3. A középiskolai bölcsészeti tantárgyak : logika, psychologia, ethika.

4. Az időbeli elsőbbség a psychológiát illeti meg, ezután következik a logika, a befejezést pedig az ethika képezi.

5. Csak az alapvető és bebizonyítható, mindenki által elismerendő

igazságok tárgyalassanak. Vitás kérdések fejtegetésének a középiskolában nincsen helye.

6. A tanítás kiinduló pontja mindenkor az alaptény, viszony vagy tünemény.

7. A tanítás útja a fölszálló.

8. A módszer nem a *dogmatikai*, hanem a *genetikai*. A tanulók ne tanuljanak *bölcsészetet*, hanem *bölcselkedést*.

9. Mind a három bölcsészeti tudomány tananyaga úgy magában az egyes tantárgyakat, mint ezeknek egymáshoz való viszonyát tekintve kerekded, összhangzatos, telhetőleg kimerítő egészet képezzen.

(Folytatása következik.)

Budapest.

Dr. Buday József.

től

14